

BİR 150'LİĞİN SAVUNMASI ÜZERİNE: MİRALAY (MEHMED) SADIK'TAN BİR BEYANNAME (1933)

Çağıl SAĞUN*

Öz

Türk siyasal hayatında derin iz bırakmış kişilerden biri olan Miralay Sadık Bey, İttihat ve Terakki Fırkasıyla adını duyurmaya başlamış, Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla birlikte dikkatleri üzerine çekmiştir. Miralay Sadık Bey, İttihatçıların 1913'te gerçekleştirdiği hükümet darbesi sonrası ilk sürgün hayatına başlamıştır. 1913 sonrası Kahire'ye gitmiş ve mütarekeye kadar da burada kalmıştır. Miralay Sadık, Kahire'de İttihatçılara olan muhalefetine devam etmekle birlikte İngilizlerle de sıkı bir ilişki içine girmiş, İngilizlerle geliştirdiği bu yakın ilişki sonraki siyasi hayatında da belirleyici olmuştur. Nitekim Sadık Bey, Millî Mücadele Döneminde İngiliz yanlısı politikanın baş savunucularından biri haline gelmiştir. Ancak Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasıyla birlikte İstanbul'daki İngiliz elçiliğine sığınmak zorunda kalan Sadık Bey'in ikinci sürgün hayatı başlamıştır. Bu sefer sürgün edildiği yer eski bir Osmanlı toprağı olan Hırsova (Hırşova/Hârşova) olmuştur. Sadık Bey'in sürgün yılları zorluk ve acılarla geçmiş, Türk siyasi hayatından uzak kalsa da kendisini ilgilendiren konularda cevap hakkını her zaman kullanmış, kalemi güçlü bir siyasetçi olmuştur. Bu çalışmada Miralay Sadık Bey'in, öncelikle affı ile ilgili daha sonra kendisine yöneltilen suçlamalara cevap verme ihtiyacı nedeniyle kaleme aldığı bir broşür konu edilmiştir. Araştırmada EGM arşiv belgeleri, TBMM zabıtları, Düstur, telif ve hatırat türü eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Miralay Sadık, Millî Mücadele, 150'likler, Af Kanunu.

ON THE DEFENSE OF A 150: A BROCHURE BY COLONEL (MEHMED) SADIK (1933)

Abstract

Colonel Sadık, one of the people who left a deep mark in Turkish politics, started to make a name for himself with the Committee of Union and Progress and attracted attention with the Freedom and Entente Party. Colonel Sadık started his first exile life after the coup d'etat carried out by the Unionists in 1913. He went to Cairo after 1913 and stayed here until the armistice. While continuing his opposition to the Unionists in Cairo, Colonel Sadık also entered into a close relationship with the British, and this close relationship he developed with the British played also a decisive part in his later political life. As a matter of fact, Mister Sadık became one of

* Dr. Öğretim Görevlisi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, pyonter@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9114-141X>

the main defenders of the pro-British policy during the National Struggle Period. However, with the success of the National Struggle, Mister Sadık, who had to take refuge in the British embassy in Istanbul, began his second exile life. This time, the place where he was exiled was Hırsova (Hırsova/Hârşova), an old Ottoman land. Although Mister Sadık was away from Turkish political life during his exile years, he always used his right of reply on matters that concern him, and was a powerful politician. In this study, a brochure written by Colonel Sadık, firstly about his pardon and then because of the need to respond to the accusations against him, is the subject. In the research, EGM archive documents, TBMM official reports, Dustur, copyright and memoirs were used.

Keywords: Colonel Sadık, Armistice, National Struggle, 150's, Amnesty Law.

Giriş

İstanbul'da doğmuş olan Mehmed Sadık¹ (1860-1941), Sultan Abdülmecid zamanının tanınmış alimlerinden Huzur Dersleri Başmukarriri Filibeli Abdullah Efendi'nin oğlu olup, Hürriyet ve İtilaf Fırkası (parti) liderlerinden biri olmakla meşhur Miralaydır (Gövsa, 1995, ss. 7-8). Sadık Bey, askerlikten Miralay (Albay) rütbesindeyken emekli edilmiş olduğu için Türk siyasi hayatında Miralay Sadık olarak anılmaktadır (Gazel, 2016, s. 5567).

Sadık Bey ilköğrenimini mahalle mektebinden ve babasından almış, daha sonra askeri okula devam etmiş ve 1882'de Harbiye'den süvari teğmeni olarak mezun olmuştur (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10). Bir süre harp okulunda kılıç ve meç öğretmenliği yapmıştır. Ayrıca Fransızca ve resim dersleri de vermiş olan Sadık Bey, bu sayede yüzlerce genç zabıt ile tanışmıştır. Sadık Bey, Şam'da 5. Ordu ve Trablusgarp Fırkasında görev yapmış, son olarak da 3. Ordu emrinde Manastır'a tayin edilmiştir. Manastır'da görevliyken Halvetiye Tarikatına da katılmış olan Sadık Bey, Süvari Kaymakamı (Yarbay) iken Manastır'da (Bitola) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez reisliğine getirilmiştir (Demirel, 2000, s. 479).

Sadık Bey, II. Meşrutiyet'in ilanı öncesi Manastır'da gerçekleştirilen eylemlerde önemli rol oynayanlardan biridir. Sadık Bey, Şemsi Paşa'nın öldürülmesi ile son bulan suikastın hazırlanması, Müşir Osman Paşa'nın dağa kaldırılması, Resneli Niyazi Bey'in dağa çıkarak Sultan Abdülhamid idaresine karşı başkaldırması ve inkılâbı kutlayan topların Selanik'ten önce Manastır'da atılması gibi eylemlerde faal rol oynamıştır (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10). Bunun yanında Meşrutiyetin ilanı için İttihat ve Terakki adına Manastır'dan İstanbul'a çekilen telgraflar onun kaleminden çıkmıştır. Ayrıca başında bulunduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Şubesi'nin çıkardığı Neyyiri Hakikat gazetesi Meşrutiyetin ilanından önce cemiyetin fikirlerinin yayılmasında ve Manastırda kamuoyu oluşturulmasında etkili olmuş, II.

¹ Tam adı Mehmed Sadık olmakla birlikte daha çok Miralay Sadık olarak bilinmektedir.

Meşrutiyetin ilanı öncesinde yürüttüğü veya katıldığı eylemler neticesinde de büyük ün kazanmıştır (Gazel, 2016, s. 5567).

II. Meşrutiyetin ilanı üzerine İttihat ve Terakki tarafından İstanbul'a gönderilen ilk üç murahhastan (Doktor Nazım ve Ömer Naci) biri de Sadık Bey olmuştur. Sadık Bey, Meclis-i Mebusan'ın açılışından sonra miralaylığa yükseltilmiş ve Türk siyasi hayatında "Miralay Sadık" olarak anılmaya başlamıştır. Ancak yeni dönemde İttihat ve Terakki Fırkası'nın (Akşin, 1998; Kuran, 2000) diğer liderleri ile fikir çatışmaları yaşamaya başlaması üzerine fırkanın muhafazakâr üyeleriyle ayrı bir grup oluşturmuştur (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10). Vatan gazetesi bu süreci şöyle değerlendirmiştir:

"Meşrutiyet ilan edilince garip bir hadise olmuştur. Melâmî Tarikatına mensup olan bu sakin ve kalender mizaçlı adamı politikacılık mikrobu birdenbire ısırmış, kendisinde mevki ihtirasları uyandırmıştır. Manastır heyeti esaslı işleri yapmışken Selanik merkezinin bütün şerefi benimsemesine ve küçük gördüğü adamlara büyük mevkiler verilip kendi hizmetlerinin ihmale uğramasına kızmıştır." (Vatan, 5 Şubat 1941, ss. 1-5).

Miralay Sadık Bey siyasete atılmasından kısa bir müddet sonra 31 Mart Olayına karışmıştır (Akşin, 1994). Bu olaydan dolayı eski arkadaşları Ömer Naci, Rasim ve Eyüp Sabri Bey, Sadık Bey'in cezalandırılmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Sadık Bey, Mahmut Şevket Paşa tarafından bizzat sorguya çekilmiştir. Mahmut Şevket Paşa, Sadık Bey'in davranışlarından pişman olduğuna dair *kanaat getirmesi* üzerine kendisine 12 Nisan 1909'da Selanik'e dönmesi emri vermiş, bir süre sonra Sadık Bey Debre Mutasarrıflığına atanmıştır. Sadık Bey 1911'de İstanbul'a çağrılarak Harbiye Nezareti Süvari İkinci Reisliğine getirilmiştir (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10).

1911 senesi Miralay Sadık için siyasi çalkantılarla dolu bir yılın başlangıcı olmuştur. Sadık Bey öncelikle 1911 yılının Mayıs'ında Hizip Olayı ile gündeme gelmiştir (Gazel, 2011, ss. 259-268). İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleriyle anlaşmazlığı devam ettiği için Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi ile İttihat ve Terakki Fırkası içinde Hizb-i Cedit adı verilen muhalif bir hareket başlatmıştır. Hizb-i Cedit Grubu, 23 Nisan 1911 tarihinde görüşlerini 10 maddelik bir program halinde İttihat ve Terakki'ye sunmuştur. Grubun talepleri arasında özellikle mebusların niteliği ve seçimi, Kanun-ı Esasi'de hilafet ve saltanatla ilgili hakların güçlendirilmesi ve gizli kurulmuş olan derneklerin eylemlerinin yasaklanması gibi maddeler ön plana çıkmıştır. Bu program fırkayı ikiye ayıracağı sırada umumi merkez, programı aynen kabul etmek ve konunun münakaşasını senelik kongreye bırakmak suretiyle *zahiri birliği kurtarmış*, ortam geçici de olsa durulmuştur (Vatan, 5 Şubat 1941, ss. 1-5). Bunun üzerine İttihatçıların baskısıyla Sadık Bey, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından 1 Mayıs 1911 tarihinde Selanik'e tayin edilmiştir (Gazel, 2016, s. 5567).

Selanik'e tayin edilen Sadık Bey, orada kendi imzasını taşıyan bir beyanname ile tekrar ortaya çıkmıştır. Sadık Bey bildirisinde, İttihat ve

Terakki Cemiyeti'nin ya meşrutiyetin koruyucusu olarak kalmasını ya da tam olarak bir siyasî fırkaya dönüşmesini önerirken askerinin de tamamen siyasetten çekilmesini istiyordu. Bildiri İttihat ve Terakki saflarında galeyana neden olmuştu. Bu bildiri üzerine 24 Mayıs 1911 tarihinde "hizmet-i askeriyede istihdamı münasip" olmadığı gerekçesiyle miralay rütbesindeyken askerlikten emekli edilmiştir (BOA., İ.A.S., 82/18).

Sadık Bey, askerlikten ayrıldıktan sonra yeğeni İbrahim Alaattin Gövsa'nın ifadesiyle "Şöhretinden faydalanmak isteyenlerin tesirinden kendini kurtaramamış ve eski arkadaşlarının şiddetle aleyhine dönmeleri de bu yolda inatla devamına sebep olmuştur ki şöhretini ve hayatını mahveden de bu olmuştur." (Gövsâ, 1995, ss. 334-335). Miralay Sadık'ın ismi, Hizb-i Cedit hadisesinden hemen sonra bir fırka kuracağı hatta bu fırkanın programının belli olduğu ve bir de gazete çıkaracağı ile ilgili haberlerle tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Örneğin 3 Haziran 1327'de (16 Haziran 1911) Terakkiperveran Fırkasını kurduğu ve kendisine de yetmiş mebusun katıldığına dair haberler gazetelerde yer almaya başlamıştır (Birinci, 1990, s. 45). Nitekim Sadık Bey, İttihat ve Terakki muhaliflerinin de tesiriyle Kasım 1911'de İttihat ve Terakki'nin muhalefeti olmak üzere oluşturulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucularından birisi olmuştur (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10). Öyle ki 21 Kasım 1911 tarihinde İstanbul'da liderleri arasında emekli Miralay Sadık Bey'in de yer aldığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası, meşrutiyetin esaslarının güçlendirilmesi ve Osmanlı milletleri arasında gerçek bir birlik oluşturmak amacıyla kurulmuş, ilk fırka reisi de Damat Ferit Paşa olmuştur. Fırkanın İkinci Reisliğini ise Miralay Sadık Bey üstlenmiştir (Tunaya, 1998, ss. 49-65).

Program ve amaçları bakımından esasen İttihatçılardan pek farklı olmayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, tek kongresini 2-9 Haziran 1912 tarihinde yapabilmiş ve Müşir Fuad Paşa reisliğe seçilmişti (Birinci, 1998, s. 508). Fırkanın karışık ve türdeşlikten uzak yapısı, ideolojik bilgelige ve herhangi bir sosyal sınıfa dayanmayışının doğal sonucu yapılan ilk ve tek kongrede kendini göstermiş, kongre iç çekişmelere sahne olmuştur. Özellikle parasal konularda Dr. Rıza Nur Bey ile Miralay Sadık Bey arasındaki tartışmalar bir hayli çetin geçmiştir (Tunaya, 1998, ss. 308-311).

Yeni kurulan fırka, liderinin eski şöhretinden de güç kazanarak süratle gelişmeye başlamıştır. Özellikle gayrimüslimlerin Hürriyet ve İtilaf Fırkasına yönelmeye başlaması bu süreci daha da hızlandırmıştır. Fırka gayrimüslimleri kabulü noktasında herhangi bir muhtariyet vaadinde bulunmamış hatta Osmanlı siyasî bütünlüğünden yana olmuştur. Fırkaya katılanlar arasında yer alan Rumları ikna etme noktasında ise Sadık Bey önemli rol oynamıştır (Tunaya, 1998, s. 318; Birinci, 1990, ss. 51-57). Nihayetinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Meclis-i Mebusan'da mevcut olan Ehali ve Mutedil Hürriyet-Perveran partileri ile Rum, Bulgar ve Arnavut mebuslarını da içine alarak mecliste 60-70 sandalyelik kuvvetli bir muhalefet cephesi oluşturmuştur (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10). 1912 senesine gelindiğinde Hürriyet ve İtilaf

Fırkası teşkilatlanmasıyla İttihat ve Terakki'ye rakip olabilecek seviye ulaşabilen tek fırka haline gelmiştir. Sadık Bey zamanla fırka içerisindeki etkinliğini arttırarak Şaban Efendi ve Gümülcineli İsmail Bey ile fırkanın yönetimini ele geçirmiştir. Sadık Bey ayrıca Halâskâr Zâbitân (Kurtarıcı Subaylar) Grubu adlı askeri komiteyi de yönlendirerek 1912'de Sait Paşa hükümetinin düşürülmesinde de (16 Temmuz 1912) aktif rol oynamıştır (Demirel, 2000, s. 479).

Balkan Harbi'nin bozguna dönüşmesiyle İttihat ve Terakki'nin 23 Ocak 1913'te Bâb-ı Âli Baskınıyla yönetime yeniden el koyması üzerine İttihat ve Terakki'ye muhalefetiyle tanınan birçok kişi, yurt dışına kaçmıştır. Baskın sonrası Sadık Bey de ülkede barınabilme imkânı kalmadığından bir süre Atina'da kalmış daha sonra Paris'e Şerif Paşa'nın yanına gitmiş oradan da Mısır'a geçmiştir (Birinci, 1990, ss. 201-217). Mısır'da Kahire yakınlarındaki Heliopolis'te ikamet etmeye başlayan Sadık Bey 1913-1919 yılları arasında olmak üzere toplam altı yıl burada kalmıştır (BOA., A.MTZ. (05)., 29/222).

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise Bâb-ı Âli Baskınından sonra dağılmış, geride kalanlar ise adeta bir "ihtilal komitesi" hüviyetine bürünmüşlerdir (Birinci, 1990, s. 217). Bu süreçte Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinin yurt dışında yürüttükleri çalışmalar, fırka nezdinde oluşan olumsuz kanaati güçlendirmiştir. Örneğin: Miralay Sadık Bey, 1913'te İttihat ve Terakki hükümetini düşürmek amacıyla Rus çarına telgraf çekerek kendilerine yardım edilmesi talebinde bulunmuştur.² Bunun yanı sıra I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Mısır'da bulunan Türklerden 20-30 kadar Türk teklifin üzerine İngiliz istihbaratında çalışmayı kabul etmiş, bunların arasında Miralay Sadık'ta yer almıştır (Birinci, 1990, s. 217). Bu nedenle Sadık Bey İngiltere Komiserliğinin himayesine girmiş ve bundan sonraki politika yazgısını da İngiltere'ye bağlamıştır (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10).

Miralay Sadık Bey, Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzalanmasından sonra 8 Mayıs 1919 tarihinde Mısır'dan İstanbul'a dönmüş (Gövsa, 1995, ss. 334-335) ve tekrar aktif siyasete dahil olmuştur. İlk işi Hürriyet ve İtilaf Fırkasını yeniden kurmak olan Miralay Sadık Bey, İttihat ve Terakki liderlerinin yurtdışına kaçışları üzerine dağılan İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarına karşı amansız bir kampanya açarak Ahmet İzzet Paşa Kabinesinin düşürülmesinde önemli bir rol oynamıştır (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10). 25 Nisan 1919'da Heyet-i Ayan üyeliğine getirilen Sadık Bey,

² Sadık Bey'in telgraf metni: "Haşmetmeap, Bugün Türkiye'nin mâzide misli görülmemiş bir havf ve dehşet idaresi altında inlediği şu saatte hissiyât-ı adalet ve insaniyete müracaat etmek ve mütemeddin Avrupa'nın lüzumundan fazla tahammül ve tecviz ettiği şu hal ve vaziyete bir nihayet verilmesini teminen, nüfuz-u haşmetânelerini istimal bulunmalarını istirham eylemek üzere, Müslüman ve Hristiyan ve bütün Osmanlıların bendelerine iltihak ettiğine nezd-i âli-i imparatorilerinde kanaat husûle geleceğini ümide cür'etyâb oluyorum. Sadık." Bk. Çardan Medet Uman Bir Müslüman, *Tanin* 1684, 18 Haziran 1329: 3; Ayrıca bk. Miralay Sadık Beyin Paris'ten Rusya çarına çektiği telgrafa dair dönemin gazetelerinden birinde yer alan kupür. *Taha Toros Arşivi*. (t.y.). *Sadık Bey (Miralay)*, 19.

yeniden canlandırılan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da başkanlığına seçilmiştir (Soysal, 1985, s. 8). Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulduğunda ilk reisi olan ve bu grupla bağımlı hiçbir vakit koparmayan Damat Ferit Paşa ise bu sırada Osmanlı Devleti'nin yeni sadrazamı olmuştur (Tunaya, 1998, ss. 247).

Zamanla Sadık Bey ile hükümet arasında anlaşmazlıklar baş göstermeye başlamıştır. Sadık Bey'in ardı ardına Damat Ferit hükümetine yönelik bildirimleriyle kabine-fırka ilişkisi daha da şiddetlenmiştir (Tunaya, 1998, ss. 274-275). Örneğin: Sadık Bey, 21 Temmuz 1919'da yayınladığı bir bildiri ile kabineyi anayasa dışı ilan ederek; hükümetin devletin iç ve dış sorunlarını çözmekten mahrum olduğu, memleketin kutsal haklarını savunamayacağı iddiasında bulunmuştur (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10). Damat Ferit Paşa hükümetinin düşmesi üzerine Sulh ve Selamet Fırkası merkezinde toplanılarak çare arayışına koyulmuşken Sadık Bey, Tevfik Paşa'ya başvurarak hükümeti kurmasını ve kendisine de bu kabinede yer verilmesini istemiştir. Fakat bu toplantıda Sadık Bey grubunun istekleri benimsenmemiş ve üçüncü Damat Ferit Paşa hükümeti kurulmuştur (Tunaya, 1998, s. 276).

Mısır'daki yaşantısı sırasında himayesi altına girdiği İngiltere'nin politik güdümünden çıkamayan Miralay Sadık Bey, Monsieur Pierre Loti'ye gönderdiği 5 Haziran 1919 tarihli mektupta da belirttiği üzere Garptaki dostlarından ümidini kesmemiştir (Demirel, 2000, s. 479). Osmanlı Devleti'nin varlığını korumasının yolunun kuvvetli ve paralı bir devletle oluşturulacak bir ittifakta görerek bundan başka bir çare tasavvur edememiştir. Hatta Miralay Sadık Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası kongresinde seçilen yönetim kurulunu da bu politikaya uygun olarak kurmuştur (Tunaya, 1998, ss. 301, 537-539). Bu kongrede kuvvetli ve paralı bir devletten kastedilen İngiltere'dir. Nitekim Zeynelabidin Efendi'nin de aralarında bulunduğu bir heyetle Hürriyet ve İtilaf Fırkası lideri olarak katıldığı ve 26 Mayıs 1919 tarihinde toplanan Şura-yı Saltanatta yaptığı beyanatında Miralay Sadık Bey, İngiliz taraftarlığını çok net ortaya koyarak³ açıkça İngiliz manda ve himayesini savunmuş (Tunaya, 1998, s. 285). Hatta Sadık Bey, Anadolu'da filizlenen Millî Mücadele hareketini kınayarak Mustafa Kemal Paşa ile çevresindekileri de milleti ölüme götüren maceracılar ve İttihat ve Terakki döküntüleri olarak tanımlamıştır (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10).

Millî Mücadele hareketinin, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı beslediği iyi niyete zarar vereceğine inanmakta olan Sadık Bey, Millî

³ Sadık Bey'in bu beyanati şu şekildedir: "... İslam umumî efkârının umumî galeyamı karşısında İtilaf Devletleri'nin medeni ve insani vazifeyi daha ziyade ihmal etmeyeceği ümidini açığa vurmakla beraber bizim kendi vazifemiz, şimdiki vaziyetin ağırlığı ve nazik durumu içinde yeni bir karışıklık hazırlayacak olan maddi hareketlerden çekinerek seziş ve anlayış dairesinde hakkımızı istemek ve yeryüzünde bir sulh unsuru olmaya çalışarak zavallı milletimizden başka Hindistan'daki din kardeşlerimizin de menfaati namına devletimizin eski ve tarihi dostu bulunan büyük bir devletin millî ve siyasi mevcudiyetimizi muhafaza etmek suretiyle müzâharet ve dostluğunu sağlamak uygun olacağı kanaatindeyim." (Tunaya, 1998: 285, 321-322).

Mücadele sürecinde *sesi çok çıkan ve iflah olmaz bir Ankara muhalifine* dönüşmüştür (Özoğlu, 2016, ss. 79-80). Öyle ki Sadık Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta "hainane teşebbüsât" yapmak için kurulduğunu söylediği ve Mütareke İstanbul'unda Rahip Frew ve Sait Molla tarafından teşkil edilmiş olan İngiliz Muhipleri Cemiyetine de katılmıştır (Tansel, 1991, s. 139). Başkanlığını Kâmil Paşazade Şevket Bey'in yaptığı ve ikinci başkanı Sait Molla olan bu derneğin başlıca özelliği, amaç ve çalışmalarının Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile paralellik göstermesidir. Derneğin yönetiminden memnun olmayan Sadık Bey ve Gümölcineli İsmail'in de aralarında olduğu bir grup 22 Eylül 1921'de Şehzadebaşı'nda bir genel kurul toplayarak Şevket Bey ve Sait Molla yönetimini devirmişler ve yeni bir yönetim kurulu oluşturmuşlardır. Fakat girdiği her cemiyetin lider kadrosuyla savaştan Sadık Bey, bu cemiyetin başında bir ay bile kalamadan karşı kongre darbesiyle koltuğunu yeniden Sait Molla'ya kaptırmıştır (Soysal, 1985, ss. 9, 131).

Millî Mücadele sürecinde Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye başkanı sıfatıyla Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya yazdığı bir telgrafla "asayiş ve inzibatın teminine, vahded-i milliyeyi ihlâl ve teşkilât-ı milliyeyi imhaya çalışan İngilizler ve Muhipleri, Nıgehbançılar ve Hürriyet ve İtilaf gibi milletin mahvına teşebbüs edenler" hakkında uyarıda bulunmuştur. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İngilizlerin Meclis-i Mebusan-ı açtırmamak için bütün kuvvetiyle çalışmakta olduğunu vurgulamıştır. Bu hareketleri teyit eder nitelikte bir bilgiyi Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Şevki Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafla da dile getirmiştir. Şevki Bey telgrafında, Hürriyet ve İtilaf, Nıgehbançılar ve İngiliz Muhipleri Cemiyetinin oluşturduğu bloğun gayrimüslimleri sürekli bir biçimde Kuvâ-yi Milliye aleyhine tahrik ettikleri bilgisini vermiştir (Atatürk, 1969, ss. 1123-1177).

Millî Mücadele hareketine sonuna kadar karşı çıkan Miralay Sadık Bey, İstiklal Savaşı olumlu aşamalara vardıkça Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Anadolu'daki şubelerinin birer birer ortadan kaybolması üzerine Kuvâ-yi Milliye baskısını neden göstererek şubeleri kapattığını bildirmiştir. Türk ordusunun kesin zaferi sonrasında ise Sadık Bey, İngiliz sefaretine sığınarak baş tercüman Mr. Ryan'dan hayatının güvenlik altına alınmasını istemiş, kısa bir süre sonra İstanbul'dan kaçmak zorunda kalmıştır. Diğer İtilafçılar da Sadık Bey'le aynı yolu takip ederek İngiltere'den himaye talebinde bulunmuşlardır. General Harrington komutasındaki İngiliz kuvvetleri, fırka reisinden belge almak şartıyla kendilerine sığınanları Taşkışla'da koruma altına almışlardır (Tunaya, 1998, ss. 299-311). Daha sonra İskenderiye'ye doğru dört yüz kişi ile yola çıkan Egypt Vapuru ile ülkeden kaçan Miralay Sadık Bey, 1926'ya kadar yaşayacağı Köstence'ye gitmek üzere Dedeagaç'ta vapurdan inmiştir (Tunaya, 1998, s. 311). Sadık Bey'in ölene kadar sürdüreceği ikinci sürgün hayatı da böylece başlamıştır.

1. MİRALAY SADIK VE 150'LİKLER MESELESİ

150'likler meselesinin nasıl ortaya çıktığına dair kesin bir belge bulunmamakla birlikte İsmail Soysal konunun Mustafa Kemal Paşa ile Ankara İstiklal Mahkemesi başkanı Topçu İhsan Bey'in Ankara Keçiören'deki evinde 3 Şubat 1921'de bir araya geldikleri sırada ortaya atıldığını ileri sürülmektedir (Soysal, 1985). 150'likler meselesinin net bir şekilde konuşulmaya başlandığı süreç 20 Kasım 1922'de Lozan'da başlayan barış müzakereleri dönemine karşılık gelmektedir. Lozan görüşmeleri başladığında İtilaf devletleri temsilcileri Türk temsilcilerini çok geniş bir genel af ilan etmeye çağırmış, Türk hükümeti temsilcilerinin affı ilke olarak kabul etmeleri üzerine genel af konusu Lozan'daki alt komitelerde görüşmeye açılmıştır. Bu görüşmelerde öncelik affın mahiyeti ve süresi olmuştur. Konferansta alt komitede af ile ilgili tartışılan diğer bir konu affın kimleri kapsayacağı olmuştur. Af konusu özellikle azınlıklar üzerinden tartışılmış olmakla beraber Türk tarafının ısrarları üzerine Müslümanların da genel affa dahil edilmesi noktasında uzlaşma sağlanmıştır (Meray, 2001, ss. 290-291).

Bunun üzerine 1922 yılı sonlarına doğru İhsan Bey, İsmet Paşa, Fevzi Paşa, Kazım Paşa, Ali Fethi Bey, Yusuf Kemal Bey ve Seyyid Bey'in de katıldığı bir toplantıda konu Mustafa Kemal Paşa tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Mesele üzerinde tartışmalar sürerken "vatana hıyanet cürümleri" için hangi zaman diliminin esas alınacağı tartışılmış ve 150 kişiyi içerecek olan bir liste hazırlanmasına karar verilmiştir (Özoğlu, 2016, ss. 29-31). Sonunda genel af ile ilgili Türk tarafının da istekleri göz önüne alınarak maddeler oluşturulmuş hem Ankara'nın yönlendirmeleri hem de Lozan'da gerçekleştirilen tartışmalar sonucunda genel affın 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922 tarihlerini kapsaması yönündeki öneri ön plana çıkmıştır (Meray, 2001, s. 106). Ayrıca Türk tarafı Müslüman kökenli 150 kişiyi genel af kapsamı dışında tutma hakkını da saklı tutmuştur. Nihayetinde genel af meselesine antlaşma metninde değil de metne bağlı bir protokolde değinilerek çözüm sağlanmıştır (Düstur, 1931, ss. 224-230).

Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalandıktan sonra Türkiye'nin önündeki esas mesele protokolde bahsi geçen genel affın hayata geçirilmesi olmuştur. Bu noktada ilk olarak TBMM tarafından 26 Aralık 1923'te 391 numaralı Genel Af Kanunu çıkarılmıştır. Ancak ilgili af kanununun 4'üncü maddesinde, bu afın 150 kişinin faydalanamayacağı kaydı düşülmüştür. Bu af Lozan Antlaşmasında yer alan protokolde işlenen genel af değildi. Bu nedenle protokolle kabul edilen genel affı yerine getirmek için TBMM tarafından 16 Nisan 1924'te 487 numaralı bir başka af kanunu daha çıkarılmıştır. Bu kanunun da 3'üncü maddesinde 150 kişinin bu af kapsamının dışında olduğu belirtilmiştir (Resmî Gazete 81, 7 Kanunusani 1340: 3-5; Kavanin Mecmuası 2, 1942, ss. 179, 350). Bu af kanunlarının çıkarılmasından sonra sıra uzunca bir süredir tartışılmakta olan 150 kişilik listenin belirlenmesine gelmiştir.

150'likler meselesi ilk olarak TBMM'de görüşülmeye başlanmış hayli sert geçen uzun tartışmaların ardından TBMM'nin onayına sunulması şartıyla 150 kişilik listeye kesin biçimini verme görevi Bakanlar Kuruluna verilmiştir. Bakanlar Kurulu, kısa bir süre zarfında 150 kişilik listeyi hazırlayıp son şeklini vererek 22/23 Nisan 1924 Çarşamba akşamı gizli oturumda görüşülmek üzere meclise sunmuş ve liste çoğunluk oyuyla kabul edilmiştir. 1 Haziran 1924 günü Bakanlar Kurulu bu listeyi son kez gözden geçirmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın onayına sunmuştur. Liste, bir kararname haline getirilerek 7 Ocak 1925'te Resmî Gazete de yayınlanmasının ardından yürürlüğe girmiştir. Bu kararname ile 150 kişiden oluşan listenin 28'inci sırasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası Lideri Miralay Sadık Bey yer almıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1985, ss. 434-454; Resmî Gazete 81, 7 Kanunusani 1340, ss. 3-5).

Kanunun yürürlüğe girmesinin hemen ardından halâ Türkiye'de olan 150'liklerin ülkeyi terk etmeleri istenmiştir. İki yıl sonra 150'likler hakkında 28 Mayıs 1927 tarihinde yayınlanan bir kanunla da Türk vatandaşlığından çıkarılmalarına karar verilmiştir (Düstur, 1928, s. 670).

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması üzerine İngilizlere sığınarak ülkeyi 1922'de terk eden Miralay Sadık Bey ve ailesi, 1926'ya kadar Köstence'de kalmış, daha sonra eski bir Osmanlı toprağı olan Hırsova'ya (Hırşova/Hârşova) göçerek Romanya'ya yerleşmiştir (Demirel, 2000, s. 479). Sadık Bey bu süreç zarfında adeta münzevi bir hayat yaşamaya başlamış ve her şeyden elini eteğini çekerek, hatıralarını yazmakla meşgul olmuştur. Yerleştikleri bölgede çiftlik sahibi bir Türk'ün çocuklarına Türkçe hocalığı yapmaya başlamıştır (Vatan. 5-6 Şubat 1941, ss. 1-5).

2. 1933 AF KANUNU, 150'LİKLER VE MİRALAY SADIK BEY

Miralay Sadık Bey sürgündeyken siyasi faaliyeti olmamasına rağmen 1933 yılında af söylentilerinin dolaştığı sırada Suriye'de yayınlanmakta olan Vahdet gazetesi⁴ ve ondan bilgi elde eden Türkiye'deki Milliyet gazetesinde, Miralay Sadık Bey ağzından pişmanlık mektupları yayınlanmıştır.

Milliyet gazetesinde 1 Ağustos 1933 tarihinde baş sayfadan verilen haberde "Rauf, Refik Halit, Rıza Tevfik, Sadık ve Adnan Beyler affedilecek mi?" sorusu sorularak "Af 1933 yılı başından itibaren olan cürümlere ve mahkumiyetlere teşmil edilmeyecektir." ibaresi yer almıştır. Habere göre Cumhuriyet'in 10. Yılı münasebetiyle çıkarılması düşünülen af kanununun esasları görüşülmek üzere meclise havale edilmiştir. Haberde hükümetin yapacağı teklifte siyasi mahkumlarla memleket haricinde bulunanların bir kısmının afları hakkında da düzenleme yapılabileceği bildirilmekle birlikte memleket haricinde bulunan ve afları meclisten istenilecek bu kişiler hakkında

⁴ Suriye'de yayınlanan Vahdet gazetesini, Refik Halit Karay, Nuri Genç ile Halep'te 1928 tarihinde neşretmiştir. Bk. Yenal Ünal. (2020). I. Dünya Savaşı Sonrasında Suriye'nin Siyasi ve Sosyal Vaziyetinin Refik Halit Karay'ın Kaleminden Değerlendirilmesi. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*. 20(40). 85-106.

TBMM'nin ittihaz edeceği karar ile ilgili henüz bir bilgi olmadığının altı çizilmiştir. Gazete haberlerinin devamında 150'liklere dahil olan ve ülke dışında bulunanlardan sabık başvekil Rauf, Hürriyet ve İtilaf Lideri Sadık, Muharrir Refik Halit, Filozof Rıza Tevfik, Doktor Adnan ve Kaymakam Adil gibi zevatın çıkarılmak istenilen affa dahil edilmeleri hükümetten talep edilmiş ve bu kişilerin Türk topraklarında ölmek istedikleri bildirilmiştir. Gazete ayrıca bu kişilerin hükümete ve devlet erkanına, nedamet (pişmanlık) ve af talebi içeren mektuplar gönderdiklerini de ileri sürmüştür (Milliyet, 1 Ağustos 1933, ss. 1-6).

Miralay Sadık Bey bu haberlerde yer alan iddiaları reddetmek için 7 sayfalık "Af Şaiyası Münasebetiyle bir Tekzib ve Arıza" başlığını taşıyan bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede geçmişte yaptıklarına dair herhangi bir pişmanlık duymadığını dile getiren Miralay Sadık Bey, nedamet ve af talebi içeren mektuplar yazdığı iddialarını da sert bir dille reddetmiştir (Bingöl, 1994, ss. 148-149).

3. MİRALAY SADIK'TAN BİR BEYANNAME (1933)

Miralay Sadık, Türkiye'de yayınlanan Milliyet ve Akşam gazetelerinde kendisiyle ilgili çıkan haber üzerine Suriye'de yayınlanan Vahdet gazetesine Arapça ve Türkçe (eski harflerle Türkçe olarak) bir beyanname yazmıştır.⁵ Beyanname Miralay Sadık tarafından yazıldığı iddia edilen pişmanlık mektuplarına dair açıklama ile başlamıştır. Beyannamenin devamında ise Miralay Sadık, Türk siyasetinde oynadığı önemli rollerden bahsetmiş ve Türk siyasetine dahil oluşundan o güne kadar geçen süredeki faaliyetleri nedeniyle kendisine yöneltilen suçlamalara cevap veremeye çalışmıştır.

Beyannameye "Muhterem (Vahdet) gazetesinin 13 Ağustos 1933 tarihli 327 numaralı nüshasında Türkiye'de münteşir Milliyet ve Akşam gazetelerinden naklen, bazı zevat-ı aliyeye vatanda ölmek arzusunu izhar ederek nedamet mektupları göndermiş olduğum muharrer bulunuyor. İhtimal ki bir gazez-i mahsus ile neşr olunmuş bu erâcî-i ber vech-i ati reddeyleyim." sözleriyle başlayan Miralay Sadık kendisi tarafından yazıldığı iddia edilen pişmanlık mektuplarını reddetmiş ve devamında da kendisine karşı yöneltilmiş bu iddialara karşılık "Ne söylediklerini müdrîk olamayan izzet-i nefisle hiç aşinalıkları bulunmayan, tezvirden başka sanatları olmayan fesad-ı emel acaba bu gibi şayan-ı tefrik yalanlarla nasıl bir hedefe vasıl olmak isterler?" sorusunu muhataplarına yöneltmiştir.

"İçinde tek bir dikili ağacı, bir karış toprağı sığınacak tek odalı bir sekenesi bulunmayan ve alel husus vatandaşları tarafından her türlü nisbeti kat' ve hukuku iptal edilerek kanun

⁵ Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM). (Ağustos 1933). 12222-28/E-3. Metin, 20x13,5 cm ebadında 7 sayfalık matbu Osmanlıca bir beyanname. Beyannamenin Latin harflerine çevrilmiş hali ek bölümünde yer almaktadır. (Ek-1).

ve memleket harici bırakılmış olan bir kimse vatan mefhumundan ne anlayabilir? ve o vatan artık hangi bir alaka ve nasıl manevi bir rabuta ile bu evladını kendisine bağlayabilir? Böyle bir vatan o evlada bi-payan ve kasvetengiz bir taş ve toprak yığınınından başka bir manzara gösterebilir mi? Eğer bu uryanlığa vatan tesmiyesi haiz olabilirse bu halde arzullahi vâsia (Allah'ın yarattığı yeryüzü geniştir) bizim, perişan zavallı evladlarımızla beraber bütün ruy-i zemin vatanımızdır demek olur.” (Ek-1)

Miralay Sadık Bey, beyannamenin ikinci paragrafında geçen bu sözleri ile kendisini aşırı haksızlığa maruz kalmış biri olarak görerek kendisi ve ailesi için Türkiye'nin artık vatan olarak değerlendirilemeyeceğini dile getirmiştir. Ayrıca Sadık Bey, “Bil-istisna kaffe-i edyan erbab itikadının ebedi bir saadet olmak üzere ümid edüb gayede bekledikler dar-ül esved (kabe'nin duvarında bulunan meşhur kara taş) böyle ahval-i husisiyem manalarıyla yetmiş sene zarfında beni kendisine cezb ve celb edemediği halde şimdi vatanın kara taşı toprağı mı beni, kendi nefsimi itham ve ona bühitan eder bir şekl ve suretde nedamet mektupları yazmak küçüklüğüne düşürebilir?” sözleri ile de vatan özlemi çekmediğini belirtmiş ve devamında sarf ettiği “Hazret-i Halid ile Fatih veya Selim Efendi ile Merkez Efendi hazirelerinden (mezarlık) birine gömülmeye 1,5 sene evvel el-yevm dil-i süz içinde terk-i hayat etmiş olan refikamı sinesinde saklayan Hırsova toprağına gömülmek arasında ne fark tasavvur edebilirim?” sözleri ile ölümünden sonra vatan toprağına gömülmek gibi bir arzusunun bulunmadığını ifade etmiştir.

Sadık Bey, yazmış olduğu beyannamenin ilerleyen satırlarında tekrar ve tekrar kendisinin böyle pişmanlık mektuplarını asla yazmadığını, bu iddiaların kendisini lekelemek ve küçük düşürmek amacıyla ortaya atıldığını ileri sürmüştür. Nitekim kendisinin masum ve de mağdur olduğuna inandığı için Cumhuriyetin 10. Yılı münasebetiyle çıkartılacak olan böyle bir affın kendisine değil lütuf bilakis kahrolacağını dile getiren Miralay Sadık, “Mücrim-i muaf kisvesini giymek istemem. Bu şekildeki affdan istisnamı rica ederim.” sözleri ile “bir saadet yuvası halinde beklemekte olsa bile” Türkiye'ye affa uğrayan bir suçlu suretinde dönmeyi hiçbir vakit kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca hakkındaki ithamlar ortadan kaldırılsa, hukuk ve itibarı iade edilse bile siyasi hayatı müddetince Türkiye'de yaşadığı hadiselerinin acı tesirlerini tekrar uyandırmamak ve kalbinde açtığı yaraları tekrar canlandırmamak için İstanbul'a dönmek istemediğini ifade etmiştir.

Sadık Bey, kaleme almış olduğu bu beyannamenin 8 maddeden oluşan zeyl kısmında ise o güne kadar kendisine yöneltilen bütün suçlama ve eleştirilere maddeler halinde cevap vermeye çalışmıştır.⁶

⁶ Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM). (Ağustos 1933). 12222-28/E-3. Metin, 20x13,5 cm ebadında 7 sayfalık matbu Osmanlıca bir beyanname. Beyannamenin Latin harflerine çevrilmiş hali ek bölümünde yer almaktadır. (Ek-2).

Sadık Bey'in beyannamenin 1. maddesinde öncelikle affedilmek gibi bir durumu kabul edemeyeceğini, affi kabul etmesinin suçlu olduğunu kabul etmek demek olduğunu belirterek reddetmiştir. Aynı maddenin devamında Sadık Bey ayrıca artık kimseyle hesaplaşmak istemediğini, çünkü yaşının hayli ilerlediğini ve bu durumun hayatını daha da vahim kılacağını söyleyerek hesaplaşma işini tarihe bıraktığını dile getirmiştir

Sadık Bey zeylin 2. maddesinde kendisinin bilhassa 1908 yılında meşrutiyetin ilanı için mühim bir rol oynadığını dile getirerek dahil olduğu hadiseleri sırasıyla anlatmıştır. Meşrutiyetin ilanında oynadığı ve kendisince büyük önem attığı role rağmen "hisse toplamaktan ictinâb" ettiğini ileri sürmüş ve hatta Cumhuriyeti, meşrutiyetin bir çocuğu olarak değerlendirecek Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında da emeğinin bulunduğunu vurgulamıştır. Artık kimseyle hesaplaşmak istemediğini belirten bu yaşlı Miralay, bu satırların devamında kendini tutamayıp "Ben bir zamanlar ne kadar önemli biriydim." imasına da yer vermekten geri durmamıştır.

Sadık Bey'in oldukça uzun tuttuğu ve özellikle önemli gördüğü olayları değerlendirdiği zeylin 3. maddesinden anlaşılabilir üzere geçmişte takılıp kaldığı dönem II. Meşrutiyet'in ilk yıllarıdır. Sadık Bey, bu dönemde ne kadar kritik roller oynadığını, azılı rakiplerinin dahi kendisini takdir ettiğini ve hatta Mustafa Kemal Paşa'nın da bunları aslında bildiğini iddia etmiştir. Ayrıca İttihatçıların komitacılık zamanlarıyla ilgili olarak Talat Bey'in "Eğer Manastır'da Sadık Bey olmasaydı bu inkılap vücuda gelemezdi." dediğini ileri sürerek, bu sözlerin hakikatin dile getirilmesi olduğunu ifade eden Sadık Bey, "Benim o inkılabı amil yeganesi olduğuma bir delil-i kâfi teşkil." diyerek meşrutiyetin ilanında ne denli önemli bir rol üstendiğinin de altını çizmek istemiştir. Buna delil olarak da Ferik Şemsi Paşa suikastını, Müşir Osman Paşa'nın dağa kaldırılması hadiselerini örnek göstererek 24 Temmuz 1908 günü de kışlalar talimhanesinde yüz bir pare top atışıyla meşrutiyeti bizzat ilan eylemiş olduğunu iddia etmiştir.

Sadık Bey zeylin 4. maddesinde siyasi hayatının hiçbir safhasında kendi menfaatini ön plana çıkarmadığını, hiçbir zaman şahsi emellerinin olmadığını, makam ve mevki beklentisinin de bulunmadığını dile getirmiştir. Nitekim kendisine İttihat ve Terakki döneminde teklif olunan Ayan azalığını kabul etmemesini ve Mütareke zamanında da Sadrazam Ferid Paşa'nın teklif ettiği Harbiye Nazırlığını reddetmiş olmasını bu konu hakkında yeterli deliller olarak değerlendirmiştir.

Sadık Bey, zeylin 5. ve 6'ncı maddelerinde ise özellikle Yunus Nadi Bey'in, Cumhuriyet gazetesinde kaleme aldığı ve adeta "temcit pilavı gibi ısıtıp ileri sürdüğü" işgal zamanlarında bir telgraf vasıtasıyla Rus Çarını ordusuyla beraber İstanbul'a davet ettiği yönündeki iddialara açıklık getirmeye çalışmıştır. Sadık Bey, bu iftiranın aslen Hırsova Kasabasından olan ve İstanbul'da eczacılık da yapmış olan, daha sonraları ise Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Heyet-ı Merkeziyesine dahil olan İbrahim Efendi adındaki bir zatın yalan ve fesatlıklarından türediğini de ileri sürmüştür. Sadık

Bey'e göre bu iddialar iftiradan ibarettir ve bunun ileri sürülmesinin en önemli sebebi de "İstiklal Harbi esnasında İstanbul'da Rumlarla teşrik-i mesai eylemiş" olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Sadık Bey, zeylin 7. maddesinde ecneblerle olan bu ilişkilerine dair açıklık getirilmesinin istenmesi halinde bunu yapabileceğini ancak pek çok kişi ve siyasi görevlinin adı geçeceği için bunun kamuya açık bir şekilde olmasının münasip olmayacağını dile getirerek "icab ederse ayrıca hususi bir surette arz edilebileceği"ni de belirtmiştir.

Sadık Bey, zeylin 8. maddesinde kendisinin İttihat ve Terakki'nin "beyan ve izah" olmayacak siyaseti altında ezilen ve bütün gücüyle bunlarla mücadele eden bir mazlum olduğunu iddia ederek, bir daha böyle acılar yaşamamak ve durumunun kötüleşmesini önlemek için "af suretindeki ıtlagımdan (azat etme) sarf-ı nazarla ismimin af listesinden ihracı ricası" ile tamamlanmıştır.

Bu beyannameden de anlaşılacağı üzere Miralay Sadık, kendisinin sürgün edilmesinin en önemli sebebinin; iddia edildiği gibi düşman işgalcilerle iş birliği olmadığını ileri sürerek kendisini, mütareke döneminde hiçbir şahsi menfaate kapılmayan idealist biri olarak tanımlamış, hatta tüm siyasi hayatı boyunca da böyle davrandığını iddia etmiştir. Miralay Sadık Bey, bu davranış şekline kanıt olarak ise kendisine İttihat ve Terakki döneminde teklif olunan Meclis-i Ayan azalığını kabul etmemesi ile Mütareke zamanında Sadrazam Ferid Paşa tarafından kendisine teklif olunduğunu ileri sürdüğü Harbiye Nazırlığını reddetmesini göstermiştir.

Kendisini makam ve mevkide gözü olmayan, hiçbir şahsi menfaate kapılmayan, idealist biri olarak tanımlayan Sadık Bey, bu açıklamalarının akabinde şu soruya cevap vermiştir: "Onu bu kadar ihanet içerisinde gösterenler kimlerdir?" Sadık Bey'in bu soruya cevabı ise tabii ki hemen her zaman düşmanı olan İttihatçılardan başkası değildir. Çünkü Sadık Bey'e göre dönün İttihatçısı, bugünün Cumhuriyetçisi ve aslında her devrin adamı olan kişiler onu yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin gözünde karalamışlar ve en nihayetinde de sürgün edilmesine neden olmuşlardır.

4. 150'LİKLERİN AFFI VE SADIK BEY'İN YURDA DÖNÜŞÜ

1938'de TBMM, 150'likler için 8 maddeden oluşan sınırlı bir af (Kanun No: 3527, 29/6/1938) çıkartmıştır. Bu af kanunu ile hükümete gerekli görmesi halinde 150'likleri tekrar vatandaşlıktan çıkartma yetkisi verilerek 16 Temmuz 1938'de yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete 3961, 16 Temmuz 1938, s. 1).

150'liklere af çıkarılması mevzusu hem mecliste hem de kamuoyunda tartışma yaratmıştır. Özellikle dönemin basın organları arasında -konu özelinde- iki farklı bakış açısı ortaya çıkmıştır. Örneğin Tan Başyazarı A. Emin Yalman, af kanununun destekçisi olmuş ve bu konuda hükümeti teşvik etmeye çalışmıştır. Yalman'a göre afa beraber ülkede normale dönüş başlayacak ve tartışma özgürlüğüne doğru bir adım atılmış olacaktı (Yalman,

1938, s. 1). Cumhuriyet gazetesinden Nadir Nadi Bey ise af konusuna daha ihtiyatlı yaklaşmış, pek de destekçisi olmamıştır (Cumhuriyet. 28 Haziran 1938, s. 1).

1938 yılında çıkartılan af kanunu yürürlüğe girdiğinde 150'liklerin birçoğu çoktan hayatını kaybetmiştir. Hayatta olanların bir kısmı ülkeye geri dönmüş bir kısmı ise dönmeyi tercih etmiştir. Türkiye'ye dönmeyi tercih etmeyen 150'likler arasında Miralay Sadık Bey'de yer almıştır.

Sadık Bey, 1938 yılında çıkarılan affının ardından neden yurda dönmeyi tercih etmediğine dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. Fakat Sadık Bey'in ölümünden sonra kızı bu duruma "Babam asla yüz ellilik değildi. O bu yüz ellilik lekesini hiçbir gün kabul etmedi. Sonraları yapılan bütün aff-ı umumilere yabancı kaldı. Onun vatanını çok sevmesinden ve kendi kanaatine bağlı olmasından başka kabahati yoktu. Aftan istifade etmek istemiyordu. Onun istediği affedilmek değildi. O günahsızlığının anlaşılmasını, masumiyetinin tanınmasını bekliyordu." diyerek açıklık getirmek istemiştir (Vatan. 5-6 Şubat 1941, ss. 1-5). Benzer bir diğer açıklamayı da Sadık Bey'in yeğeni İ. A. Gövsa: "Vatan hıyaneti suçu ile damgalanması onu son derece incitmiş ve umumi af ilan edildikten sonra bile memlekete dönmemişti. Ölümüne yakın günlerde Cumhurbaşkanıya uzun bir arıza takdim ederek bütün macerasını hülasa ettikten sonra affedilmiş bir vatan suçlusu sıfatıyla memlekete dönmeğe tahammülü olmadığını ve vatan ihaneti suçunun ölmeden önce alnından silinmesine delalet etmelerini arz etmişti." diyerek dile getirmiştir (Gövsa, 1995, ss. 334-335).

1938 affından yararlanmak istemeyen Miralay Sadık Bey, 1940 yılında hasta olduğunu ve anavatanda ölmek istediğini yeğeni İ. A. Gövsa aracılığıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektupla iletmiştir. Sadık Bey'in bu talebi Cumhurbaşkanı İnönü tarafından kabul edilmiştir (Gövsa, 1995, ss. 334-335). Bunun üzerine Sadık Bey Köstence Konsolosluğundan 31 Ocak 1941 tarihinde yola çıkmış, 4 Şubat 1941 günü Romanya Vapuruyla saat: 12:30'da vatanına ulaşmıştır. İstanbul Limanında vapurdan indiği zaman yurdun topraklarına yüzünü sürerek özlemini göstermiştir. Vatan topraklarına ayak basan Sadık Bey derhal Kadıköy'ün Bahariye Caddesi'nde bulunan Ali Suavi Sokağındaki 13 Numaralı hanede ikamet etmekte olan ailesinin yanına gitmiştir. Ancak Miralay Sadık Bey, vatanına dönmenin heyecanı ile rahatsızlanmış ve hemen Haydarpaşa Numune Hastanesine kaldırılmış, fakat İstanbul'a gelişinin ertesi günü akşam saatlerinde vefat etmiştir (Akşam Postası. 5 Şubat 1941, ss. 1-4; Vatan. 5-6 Şubat 1941, ss. 1-5).

Sadık Bey'in cenazesi yine Cumhurbaşkanı İnönü'nün izni ve yardımıyla eski silah arkadaşlarının da bulunduğu bir merasimle Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir. Sadık Bey, Arapça, Fransızca bilir, güzel yazar, iyi resim yapardı. Muhyiddin-i Arabi'den, Camile Flammarion ve Lumen'den çeviriler yapmış ve çeşitli risaleler yayınlamıştır (Gövsa, 1995, ss. 334-335).

82 yaşındaki eski bir muhalifin yurda dönüşünden hemen sonra vefatı esasen dönemin gazetecilerinin de ilgisini çekmiş ve hakkında çeşitli yazılar

yazılmaya başlanmıştır. Örneğin: Vatan gazetesinde Sadık Bey hakkında “Miralay Sadık’ın arkasında maceralarla dolu bir mazi vardır. Halbuki kendisini tanıyanlar yaradılış itibariyle bir macera adamı olmadığında ittifak ederler. Eğer 1324 (1908) senesinde Manastır’da vazife almamış olsaydı belki de hadisesiz bir hayattan sonra sakin bir şekilde gözlerini kapayıp gidecekti.” (Vatan. 5-6 Şubat 1941, ss. 1-5) Şeklinde bir yorum yapılmıştır.

Neriman Hikmet gibi bazı yazarlar ise Sadık Bey hakkında yapılan bu gibi yorumlara “Bu adam esasında iyi bir adammış, kalender mizacı varmış, şahsi ihtiraslardan uzakmış sonra politika ihtirası kendisini baştan çıkarmış: ‘ben memleketimi sevmesini daha iyi bilirim. Onlar yanlış yola gidiyor’ diye bir defa ortaya çıkmış, sonra muhaliflerin arasına düşmüş, onlar tarafından bayrak diye kullanılmış.” şeklinde yorumlamıştır (Vatan. 5-6 Şubat 1941, ss. 1-5). Sadık Bey’in Yeğeni Gövsa da Sadık Bey’in hayatını özetlerken “Politika maceralarının bazı defa ne büyük felaketlere sürükleyebileceğine onun uzun ömrü ibret veren bir misaldir.” ifadesini kullanmıştır (Gövsa, 1995, ss. 334-335).

Sonuç

Sadık Bey, 20. Yüzyılın başında yaşayan ve dönemine damga vuran Türk politikacılardan birisidir. Asker emeklisi olan ve Miralay lakabı ile anılan Sadık Bey, II. Meşrutiyet’in ilanı ve sonrasında siyasi süreçte en aktif kişilerden biri olmuştur. Sadık Bey siyasi hayatına her ne kadar İttihat ve Terakki içerisinde başlasa da bu fırkada uzun soluklu kalamamıştır. Fırka içinde fırkanın lider kadrosu ile ilgili eleştirileri yoğunlaşmış ve bu eleştirilerini daha sonra yazıya dökmüştür. Sadık Beyin İttihat ve Terakki’ye aldığı muhalif tavır ile birlikte popülerliğini daha da arttırmış ve çok sayıda taraftar bulmayı başarmıştır. Sadık Bey daha sonra fırkadan ayrılmış ve aktif siyasetin muhalif isimlerden biri olmuştur. Bu dönemde hem kalemiyle hem de kurmuş olduğu siyasi ittifaklar aracılığıyla İttihat ve Terakki’ye olan muhalefetini sürdürmüştür. Sadık Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile bu muhalefetine aktif bir şekilde devam etmiştir. Sadık Beyin sürgün hayatı ise ilk olarak 1913 Bâb-ı Ali Baskını sonrası başlamıştır. Sadık Bey bu ilk sürgününde Mısır’a yerleşmiş ve burada İngiliz Konsolosluğu ile yakın temasları olmuştur. Bu durum bundan sonraki siyasi söylemlerinde İngiliz etkisinin daha net bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sadık Bey Mısır’dan I. Dünya Savaşı’nın sonlanması ile yurda dönmüş, bu süreçte İngiliz taraftarı siyasetine aktif olarak devam etmiştir. Hatta İngiliz Muhipleri Cemiyeti’nin başkanlık yarışına da dahil olmuştur. Anadolu hareketine karşıtlığı ile bilinen Sadık Bey, aynı zamanda Ankara hükümetine de yoğun bir muhalefet yapmıştır. Sadık Bey, Millî Mücadele sürecinde İngiliz himayesini her platformda açıkça ortaya koymuş ve Millî mücadelenin karşısında yer almıştır. Sadık Beyin ömrünün son gününe kadar süren ikinci ve son sürgün hayatı da Millî Mücadele’nin kazanılmasının kesinleştiği günlerde başlamıştır.

Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanması sonucunda Lozan Barış görüşmeleri başlamıştır. Bu görüşmelerde af konusu da gündeme gelmiştir. Ardından af konusu Türk hükümetinde gündemine girmiş ve 150 kişinin af dışına çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bu 150 kişilik listede siyasetçi, gazeteci, eski asker... vb. birçok isim bulunmaktadır. Bu listede Sadık Bey, *150'likler* listesinin “Kuva-yi İnzibatiye’ye Dâhil Olanlar” kısmında “Hürriyet ve İtilaf Fırkası Lideri” olarak 28. numarada yer almıştır.

Sadık Bey kendisine sürgün yeri olarak eski bir Osmanlı toprağını seçmiştir. Sadık Bey, sürgün edilişinden sonra siyasi çalışmalardan uzak kalmaya çalışmıştır fakat yurttan kendisine yönelik yazılan her yazıyı dikkatlice izlemiş ve gerekli gördüğü hallerde savunma yapmıştır. Hatta hakkında af talebi bulunduğu dair dönemin gazetelerinde çıkan haber onu oldukça derinden etkilemiş ve kalemini son bir kez daha konuşturmuştur. Bu yazıya konu olan bu beyanname; Miralay Sadık Bey’in kendisi hakkında af talep ettiğine dair çıkan *iddialar* üzerine, bu haberi yalanlamak, aynı zamanda da kendisini tekrar temize çıkartmak ve en nihayetinde tekrar Türk siyasetindeki yerini hatırlatmak için kaleme almıştır.

Sadık Bey beyannameğine öncelikle vatan arzusu çekmediğini çok net bir şekilde dile getirmiştir. Esasen Sadık Bey için vatan toprağına özlem duymadığını belirtmesinin altında yatan esas duygu: Vatandaki eski anıları ve o topraklarda hala kendisi aleyhinde olanların varlığının kalbinde oluşturduğu derin yaradır. Sadık Bey için esasen artık vatana gelme yaşı da geçmiştir. Sadık Bey, artık ihtiyarladığını bu eski anılarla hesaplaşmak istemediğinin de altını çizerek huzurlu bir ölüm bekleyişi içinde olduğunu belirtmiştir. Fakat yine de Sadık Bey, kendi haklılığını son nefesine kadar anlatmaya kararlı olduğunu bu yazı ile ortaya koymuştur. Sadık Beyin kaleminin ne kadar güçlü olduğunu, son yazısında zaman zaman gazellere ve atasözlerine de yer vererek güçlü bir edebi dil ortaya koymuştur. Sadık Beyin yazısında en dikkat çekici nokta: Maddeler halinde siyasi hayatını özetlerken, özellikle ilk maddelerde II. Meşrutiyetin ilanı ve bu süreçteki aktif siyasetinin önemi noktasına odaklanmasıdır. Beyanname de bu kısım o kadar ön plana çıkmış ki esasen 150’lik olmasına neden olan mütareke dönemindeki İngiliz taraftarlığı ve Millî Mücadele aleyhtarı siyasi çalışmaları üzerinde hiç durmamış, bu dönemde kendisi hakkında söylenenleri de kendisine yönelik *bilinçli bir iftira* olarak değerlendirmiştir. Sadık Bey beyannameğinde ısrarla üzerinde durduğu bir diğer nokta ise af konusudur. Sadık Bey beyannameğinde her ne kadar vatan özlemi çekmediğini belirtse de esasında temel sorununun affa konu olan biri olmak *lekesini* reddetmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim kendisini hiçbir zaman 150’lik olarak kabul etmemiş olan Sadık Bey, bu konudaki ısrarını 150’liklere dair çıkarılan Af Kanunu (1938) sonrasında yurda dönmemesiyle de göstermiştir. Bir suçlu gibi affa uğrayarak ülkesine dönmek

istemeyen Sadık Bey, ömrünün son günlerinde yeğeni aracılığıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den talep ettiği ülkeye dönüş izninin kabul edilmesiyle yola koyulmuş ancak ülkesine vardığı günün gecesi hayatını kaybetmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Çağıl Sağun %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada kullanılan Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv belgesinin temin edilmesi konusundaki desteği için Prof. Dr. Sedat Bingöl'e teşekkür ederim.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Çağıl Sağun %100

Funding and Acknowledgement: I would like to thank Prof. Dr. Sedat Bingöl for his support in obtaining the archive document of the General Directorate of Security used in the study..

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

- Akşam Postası. (1941, 5 Şubat). *Eski Hürriyet ve İtilafçı Miralay Sadık*.
- Akşin: (1994). *Şeriatçı bir ayaklanma: 31 Mart Olayı*. İmge Kitabevi.
- Akşin: (1998). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İmge Kitabevi.
- Atatürk, M. K. (1969). *Nutuk (vesikalar) 3*. Milli Eğitim Basımevi.
- Bilsel, M. C. (1998). *Lozan 2*. Sosyal Yayınları.
- Bingöl, S. (1994). *Yüzellilikler meselesi*. Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Birinci, A. (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki'ye karşı çıkanlar*. Dergâh Yayınları.
- Birinci, A. (1998). Hürriyet ve İtilaf Fırkası. *İA 18*. 507-511.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). İrade Askeri, 82/18.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemî Belgeleri, (05).29/222.

- Cumhuriyet. (1938, 28 Haziran). *Umumi af projesi*.
- Demirel, A. (2000). Sadık Bey (Miralay). Ekrem Işın, İsmail Kara (Drl.), *Yaşamları ve yapıtlarıyla Osmanlılar 2 içinde (s. 479)*. Yapı Kredi Yayınları.
- Düstur. (1928). *III. Tertip 8*. Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası.
- Düstur. (1931). *III. Tertip 5*. Necmi İstikbal Matbaası.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM). (Ağustos 1933). 12222-28/E-3.
- Gazel, A. A. (2011). İkinci meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Fırkasını bölünme noktasına getiren Hizb-i Cedid hareketi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 16(0), 259-268.
- Gazel, A. A. (2016). Miralay Sadık Bey (1860-1941). 13 Ocak 2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/miralay-sadik-bey-1860-1941/?pdf=5567> adresinden edinilmiştir.
- Gövsa, İ. A. (1940). Sadık Bey, Miralay (1860-1940). İ. A. Gövsa (Ed.). *Türk meşhurları içinde (s. 334-335)*. Yenigün Neşriyatı.
- Karacan, A. N. (2010). *Lozan*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kavanin Mecmuası 2. (1942). *Aff-ı umumi*.
- Kuran, A. B. (2000). *İnkılap tarihimiz ve Jön Türkler*. Kaynak Yayınları.
- Mazıcı, N. (2015). Af yasalarında 150'likler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 55(1), 79-138.
- Meray: L. (2001). *Lozan barış konferansı: tutanaklar-belgeler*. Yapı Kredi Yayınları.
- Milliyet. (1933, 1 Ağustos). *Rauf, Refik Halit, Rıza Tevfik, Sadık ve Adnan beyler affedilecekler mi?*.
- Nadir Nadi. (1938, 28 Haziran), *Yüzellikleri affedebilir miyiz?*. Cumhuriyet.
- Özoğlu, H. (2016). *Cumhuriyetin kuruluşunda iktidar kavgası: 150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir suikastı*. Kitap Yayınevi.
- Parmaksızoğlu, İ. (1980). Sadık Bey, Mehmed, Miralay (İstanbul 1860-1940). İ. A. Gövsa & A. S. Levend (Ed.). *Türk ansiklopedisi 28 içinde (9-10)*. Miili Eğitim Basımevi.
- Resmî Gazete 3961. (1938, 16 Temmuz). *Af kanunu*.
- Resmî Gazete 81. (1341, 7 Kanunusani). *Yüz elli kişilik kararname sureti*.
- Soysal, İ. (1985). *150'likler*. Gür Yayınları.
- Soysal, İ. (1985). *Kurtuluş Savaşı'nda işbirlikçiler*. Gür Yayınları.
- Taha Toros Arşivi. (t.y.). Sadık Bey (Miralay), 19.
- Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya kadar 1*. Miili Eğitim Bakanlığı Yayınları.

TBMM. (1985). Lozan Muahedenamesi mucibince ilân olunacak aff-1 umumiden hariç tutulacak 150 kişilik liste üzerinde müzakerat. *TBMM gizli celse zabıtları 4*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de siyasal partiler 1-2*. İletişim Yayınları.

Ünal, Y. (2020). I. Dünya Savaşı sonrasında Suriye'nin siyasi ve sosyal vaziyetinin Refik Halit Karay'ın kaleminden değerlendirilmesi. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*. 20(40), 85-106.

Vatan. (1941, 5-6 Şubat), *Merhum Albay Sadık yurda neden geç döndü?*.

Extended Abstract

Colonel Sadık, one of the people who left a deep mark in Turkish political life, started to make a name for his self with the Committee of Union and Progress and attracted attention with the Freedom and Entente Party. Mister Sadık's years of exile passed through hardship and pain, and even though he was far from Turkish political life, he always used his right of reply on matters that concern his, and became a powerful politician. In this article, a brochure written by Colonel Mister Sadık, firstly about his pardon and then because of the need to respond to the accusations against him, is the subject. In the research, EGM archive documents, TBMM minutes, Dustur, copyright and memoirs were used. Mister Sadık is one of the Turkish politicians who lived at the beginning of the 20th century and left his mark on his period.

Mister Sadık is one of the Turkish politicians who lived at the beginning of the 20th century and left his mark on his period. Mister Sadık, who is a retired soldier and known as colonel, II. He became one of the most active people in the proclamation of the Constitutional Monarchy and the political process after it. Although Mister Sadık started his political life within the Union and Progress, he could not stay in this party for a long time and his criticisms about the leadership and functioning of the party intensified and he later put these criticisms in writing and managed to find many supporters for himself. Mister Sadık later left the party; he became one of the opposition figures of active politics, and continued his opposition to the Committee of Union and Progress both with his writings and through the political alliances he had established in this period. Later on, he continued this opposition actively with the Freedom and Entente Party. Mister Sadık was exiled for the first time after the 1913 Bâb-ı Ali Raid, settled in Egypt during this time, and had close contacts with the British Consulate there, and his foreign influence became more evident in his political discourses. Mister Sadık was able to return home from Egypt with the end of the First World War. During this period when Mister Sadık returned to the country, he continued his pro-British

policy actively, and even participated in the race for the presidency of the Association of the Friends of England. Mister Sadık's opposition was not only against the Anatolian movement, also against the government. Mister Sadık clearly demonstrated his attitude against the National Struggle and his British patronage on every platform, and his second and long-lasting exile began in the days when the National Struggle was won and continued until the last week of his life.

Mister Sadık, who had chosen an old Ottoman land as his exile, tried to stay away from political work after his exile, but he carefully followed every article written about him in the Ottoman Empire and made a defense when he deems necessary. The declaration, which is the subject of this article, was written in order to refute the news, following the allegations that Mister Colonel Sadık had asked for amnesty. In this article, Mister Sadık tried to emphasize his innocence and righteousness in general, and also frequently tried to emphasize how important he was in the historical process. Mister Colonel Sadık emphasizes in his declaration especially the point of how important he was in 1908. He gave almost no place to his works of the National Struggle period. He defined himself as an individual out of the pursuit of position, glory and fame. As a matter of fact, Mister Sadık, who never accepted himself as a 150 person, showed his insistence on this issue when he did not return to the country after the amnesty law regarding the 150 people. Mister Sadık, who did not want to return to his country by being pardoned like a criminal, set out in the last days of his life after the permission to return to the country he requested from President İsmet İnönü was accepted, but died the day he arrived in his country.

Ek-1

Af Şaiyası Münasebetiyle Bir Tekzib ve Arıza

Muhterem (Vahdet) gazetesinin 13 Ağustos 933 ve 327 numaralı nüshasında Türkiye'de münteşir Milliyet ve Akşam gazetelerinden naklen, bazı zevat-ı âliyye vatanda ölmek arzusunu izhâr ederek nedâmet mektupları göndermiş olduğum muharrer bulunuyor. İhtimal ki bir garaz-ı mahsus ile neşrolunmuş bu erâcîf-i ber vech-i âtî reddeyleyim.

Sinesinde akranlar ve taallukât ve vefâdâr-ı âşina ahbâb-ı -----
--bir zî-ruh yaşamayan içinde tek bir dikili ağacı, bir karış toprağı, sığınacak tek odalı bir seknesi bulunmayan ve ale'l-husûs vatandaşları tarafından her türlü nisbeti kat' ve hukuku iptal edilerek kanun ve memleket harici bırakılmış olan bir kimse vatan mefhûmundan ne anlayabilir? Ve o vatan artık hangi bir alaka ve nasıl manevi bir râbîta ile bu evladını kendisine bağlayabilir? Böyle bir vatan o evlada bî-payan ve kasvetengiz bir taş ve toprak yığınından başka

bir manzara gösterebilir mi? Eğer bu uryânlığa vatan tesmiyesi haiz olabilirse bu halde arzullahi vâsia bizim, perişan zavallı evladlarımla beraber bütün rûy-i zemin vatanımızdır demek olur.

Bil-istisna kâffe-i edyân erbâb itikâdının ebedi bir saadet olmak üzere ümid edüb gayede bekledikler "dar-ül esved" (kabenin duvarında bulunan meşhur kara taş) böyle ahvâl-i husûsiyem manalarıyla yetmiş sene zarfında beni kendisine cezb ve celb edemediği halde şimdi vatanın kara taşı toprağı mı beni, kendi nefsimi ithâm ve ona bühtân eder bir şekl ve suretde nedâmet mektupları yazmak küçüklüğüne düşürebilir?

Hazret-i Halid ile Fatih veya Selim Efendi ile Merkez Efendi hazirelerinden (mezarlık) birine gömülmeyle 1,5 sene evvel el-yevm dil-i sûz içinde terk-i hayat etmiş olan refikamı sinesinde saklayan Hırsova toprağına gömülmek arasında ne fark tasavvur edebilirim? "Çeh bür taht-ı merdden çeh bür reviyi-yi halde"⁷ ne söylediklerini müdrük olamayan izzet-i nefisle hiç aşinalıkları bulunmayan, tezvîrden başka sanatları olmayan fesâd-ı emel acaba bu gibi şâyân-ı tefrik yalanlarla nasıl bir hedefe vasıl olmak isterler.

Değil böyle nasipsiz nâşiam-ı bizzat kendimi lekeleyerek zillete düşmek tarihiyle hatta hazret-i refikin latifelerini takliden ifademi biraz da mizah ile mezcederek diyebilirim ki vatan beni efsunkar dilberleriyle o cânfezâ cananlarına azâb-ı hissiyeyi tatlı tatlı okşayan ılık bir akşamın nazâr-ı gurubu karşısında boğazın en ferahfezâ ve cennet-âsâ bir mevzûsunda buzlu ve hoş -bu -----ve --- iştiâ mezelerle bezenmiş -----.

Tövbekardım ki diğêr bâde-i gelsün görüm yar eğer saki "şevêd bade dehed men çe kanem"⁸ teranesiyle zemzeme --- kılmak için hazırlanmış ----- muntazır maidelerine hülâsa her nevi temâyülât ve müştehiyât-ı ----- tatmin edecek alâyiş ve az akılla kucaklamaya ve bu yetmişlik pir-i natevanide biraz tazelandirip neşelendirmeye müheyya bir saadet yuvası halinde beklemekte olsa bile ona asla mücrim ----- sûretinde dahil olmak zilletini hiçbir vakitte kabul etmem.

Câmı kefi sâkide şikest olması yegdûr
Ol bâde ki keyfiyyet-i minnet var içinde
Ol gül ki gire nahvet-i gül-çin ile deste
Şemm eyleyemem bûy-i mezellet var içinde⁹

Hususen hakkındaki ithâmattan berâtım ilan kılınmak ve hukukum kâmilen îade kılınmak suretiyle ----- tahliye edilmiş olması halinde bile orada

⁷ Farsça bir atasözü.

⁸ Farsça bir söz.

⁹ Urfalı Şair Nâbi'nin gazeli;

"Sakinin köpüklü kadehinin kırılması daha iyidir

O şarap ki içinde minnet duygusu vardır.

Kibirli birinin demet yaptığı gülü koklayamam

Çünkü onda alçaklık (bayağılık) kokusu vardır."

yaşadığım hayat-ı siyasiye müddetince yardan ağyârdan gördüğüm esefengiz hâlet-i ruhiyenin mevcudiyetimde bıraktığı mı? Elyevm tesirleri tekrar uyandırarak ve kalbimde açtığı yaraları yeniden kanatarak zevk ve ----- bedel pek acı infîaller canlandıracağı için İstanbul'a kehvâremi sallamış şebâbım-ı okşamış olan bu ana memlekete avdete haylice mütereddid kalacak mı? Şimdiden söylesem pek de müstebid bir şey söylemiş olmam.

Ek-2

Zeyl

Bu tekzîbnameyi yazmaya sevk olan fikre henüz manzûrem olmazdan evvel elime geçmiş olan bir gazetenin umum-i eşgâli muhtemelesi etrafında yazdığı neşriyat fakiri uzun uzadıya düşündürdü. Ve bu düşünceleri taallûku olan yüksek makamlara ref'i esmâ'a lüzûm gösterdi. Bu hususta Riyâset-i Cumhûra bir telgraf kesilesi ve makâm-ı müşârün-ileyh ile başvekâlete ve Millet Meclis-i riâyetine de Hakimiyet-i Milliye gazetesinde neşr olunmuş sûretiyle müşterek ve açık bir arîzâ-i takdimeyi bazı --- kazalara neticesinde en kısa ve en salim bir yol göründü. Telgraf-ı izhâr eyledim. Arıza dahi derdest-i ikmâl bulunuyor ki hitâmımdan biraz evvel telgraf-ı telgrafhaneye ve bilâhere arıza dahi postaya tevelli edilecektir. Telgraf sûreti aynen şöyledir:

Mücrim-i muaf kisvesini giymek istemem. Bu şekildeki aftan istisnamı rica ederim. Açık arizam Hakimiyet gazetesine derdest-i irsaldır efendim.

- 1- Maziye ebediyen veda eylemiş ve hükümette söz söylemeyi (birçok hak ve hakikatlerin zalim mechûlinde boğulup gitmesi ihtimaline rağmen) kamilen tarihin insafına terk etmiş bulduğum halde şimdi bu mübâhisde mevzû-i kelâma gelişim mücerreddir. Müttehem bir milleti vazı'ndan (görünüşe göre) ma'füvv mücrim sınıfına naklim halinde hakkımda Cumhuriyetin onuncu sene-i devriyesi şerefine bir lûtf değil bilakis kahr ve bir gadr yapılmış olacağını ve esasen son derece ağırlaşmış olan şerâit-i hayatiyemi büsbütün vahim kılacağını muhakkak görmüş olmakdan mütevellid bir mecburiyetle olduğu ve bu mecburiyet-i ilcâsıyla vukûbulan bu maruzatım eğer nazar-ı mürüvvetle karşılanmaz ise vaziyet-i hazıramda terk edilmekliğimin aynı lûtf ve rahmet olacağı.
- 2- Onuncu sene-i devriyesini ----- yapılarak bütün merâsim ve şehir-i ayinler meyânında birde afv-ı umûmî ilanı bulunacağı mütevâtiren şayi olan (Cumhuriyet)in filhakika bânîsi ve reisi bulunan Gazi Paşa'nın muhayyirülükül ber azim ve himmetle tevlid eylediği bir ----- olmakla beraber aynı zamanda 1324-1908 Temmuz inkılâbının da hafidesi bulunduğu ve On Temmuz inkılâbının ise yegâne ve vâli bu abd-aciz olduğu ve en çok ferdâ-yı inkılâbda (askerlerin vazifesi hitam bulmuştur. Bundan sonra vazife-i erbâb-ı hukuk ve vukûfa aiddir) diyerek cemaatden çekilib, 31 Mart hadisesine kadar inticab edişim ----- iltica ederek ihtifâ eylemiş, her iş olup bittikten sonra Selanik'e alkışlar içinde avdet ettirilmiş olan kahraman-ı hürriyet Enver Bey (bilâhere Harbiye Nazırı) gibi Selanik'de

mestâne --- bir sûretde ayyuka çıkarılmış olan alkışlardan davet edildiğim halde icâbet etmeyerek hisse toplamaktan ictinâb edişim ve ferdâ-i inkılâbda şahsımda toplanmış olan kuvve-i inkılâbiyeden istifadeyi düşünmeyerek anı bilâhere hüsn-ü istimal edememiş olanların eline terk ile Selanik'ten İstanbul'a yapılan hürriyetçiler müsâvatçılar (!) akınının başında görülmeyişim beni --- mechûliyetde bıraktığı ve bu mechûliyetimin de İttihad ve Terakki'nin malûm ricâl hesabına pek muvafık düştüğü.

- 3- Ta komite hayatında yaşamakta bulunduğumuz o anda Talat Bey'e (sadr-ı esbak) "Manastır'a giderek bu herifle tabanca tabancaya döğüşmekden başka çaremiz kalmamıştır." derirtecek derecede beynimizde ihtilâf hâsıl olmuş bulunmasına rağmen müşârün-ileyh, eğer Manastır'da Sadık Bey olmasaydı bu inkılap vücûda gelemezdi gibi munsifâne ve hakikatperestâne bir sözle izhâr-ı kadirşinâs eylemesi benim o inkılâbı âmil yegânesi olduğuma bir delîl-i kâfi teşkil edebilirse de ----- zaman ile uzaklaşmış ve tufan-ı hâdisat içinde boğulmuş gitmiş olan bu sadâyı şimdi hiç bir kimsenin işidemeyeceği ---- mâhâzâ bu hakikat elyevm ber hayat olup ihtimal ki bazıları elân ordu hayatı yaşamakta ve o tarihte Manastır ve Selanik'de bulunmakta olan ümerâ ve zâbitânın taht-ı itinâflarında bulunacağı -Sultan Hamid'i teslim-i silaha mecbur kılmış olan hadisât-ı inkılâbiye başlıca birini Ferik Şemsi Paşa'nın imzasıyla onu müteakip Müşir Osman Paşa'nın dağa kaldırılmasından ibaret olub bunlar hep bu sun' âsâr abd-ül fakirin ve tedbiri olduğu bilhassa Osman Paşa'nın kaldırılması projesinden (Manastır müşârün-ileyh Osman Paşa'nın emri altında içtimâ' ettirilmiş Anadolu'nun en muharib redif taburlarıyla memlû bulunması dolayısıyla) şiddetli ----- bulunan Vehib Beyin (ol vakt Manastır Harbiyesi ders nazırı olup bir aralık tarafımdan Manastır heyet-i merkeziyesine idhâl kılınmış olan Vehip Paşa) bu harekâta teşebbüsüm halinde Manastır'ı kan deryasına döndürmüş olacağımı ve binâenaleyh emr-ü kumandasına --- olduğum söylediği Mekteb-i Harbiye talebesiyle bil fiil aleyhime hareket ederek mümanaatda bulunacağını tehdiden beyan etmesi üzerine keyfiyet-i kendisinden bizzârûre ketm edilerek --- ve --- topçu yüzbaşısı Ziya Bey ile ----- getirdiğim - ve Osman Paşa'nın kaldırıldığı gecenin ----- (24 Temmuz Perşembe 1324-1908) kışlalar talimhanesinde yüz bir pare top endahtıyla meşrutiyet-i bizzat ilan eylemiş olmaklığım- Müşir İbrahim Paşa'nın Selanik'e yani merkez-i umuminin malûm olan şiddet ----- karşısında ancak Manastır'dan aldığı kuvvet ve cesaretle ertesi cuma günü gayet sönük bir sûretde ilan edebildiğini ve müşârün-ileyh İbrahim Paşa aldığı şedîd el-mail bir telgrafla istifaya mecbur edildikten sonra Selanik'in faaliyete geçebildiğini --- bu inkılâbın vâlid-i yegânesi bulunduğum elyevm bir hayat lâyihası şevahidi bulunmakta olmasından kûfi nazar eğer o tarihte Selanik'de bulunduğumu ve şüün inkılâbiyeyi yakından takip ve tedkik buyurmuş olduğumu zan ve ümid eylediğim elyevm Reis-i Cumhur Gazi Paşa bu hakikâta vâkıf bulunub da her emr-i kârda ibrâz ettikleri büyüklüğü bu maruzatımı tasdik hususunda dahi diriğ eylemezlerse artık anın fevkinden başka bir ----- kâti aramağa ihtiyaç kalmayacağı.

- 4- Mebdeinden müntehasına kadar kâffe-i mesai ve içtihadât-ı siyasiyemin hiç bir safhasında hiç bir hadis-i nefis, hiç bir maksad-ı arz zatı, hiç bir ihtirâs-ı nefsanî râyi'hesi istişmam olamayacağı ve selâmet-i maslahat ve namus ve zati ve siyasi ----- daimi ----- maişetime rağmen her menfaati fedâ eylediğimi izhâr ve ityân edecek maddi ve musîbet-i delâil ve İttihad ve Terakki devrinde teklif olunan Ayan azalığını Mütareke zamanında Sadrazam Ferid Paşa'nın teklif eylediği Harbiye Nezaretini reddeylemiş bulunmuşluğumun bu bâbda kâfi bir huccet edeceği.
- 5- İttihat ve Terakki Komitesi'nin her hususta mutad edindiği veçhile aleyhimde de tahrif ve tezvîr tarikiyle ihdâs eylediği ve bilâhere Yunus Nadi Bey'in de Cumhuriyet gazetesinde tencîd pilavı gibi ısıtıp ileri sürdüğü (Rusya çarını ordusuyla beraber telgrafla davet edişim) mesele-i garibesinin iç yüzü.
- 6- Aslen şimdi mukîm bulunduğum Hırsova Kasabası ahalisinden olup el-hâlet-ü hâzihi İstanbul'da Fatih'de eczacılık etmekte ve buralarda Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Heyet-i Merkeziyesi ----- müteneffizesinden li-ecl-il-maslaha (iş için) vatani olan Hırsova'ya geldiği esnada mücerred-i âlamele' il-nas tezyif ve tahkîr-i fesâdıyla yalan söyleyerek ve hürriyetini ketm ederek ----- ile beni --- halk kahvesine celb etmiş olan İbrahim Efendi namındaki zata sözleri meyanında âgâh olduğum (İstiklal Harbi esnasında İstanbul'da Rumlarla teşrik-i mesâi eylemiş olmaklığım) husûsundaki maznuniyetimin bilâhere intikal eylediğim mahiyeti --- ve ----- Efendinin elde edilmiş olan ----- bulunduğu gazetelerde mebhûs evrâk-ı vükela listelerinden tekevvün etdiği ---- mücehhez olan bu kanâatin bana ve benim fırkama hiç bir temas ve aidiyeti olmayub olsa olsa son zamanlarda mesrûk bir nam ve ünvan altında harekete yeltenmiş olan bir zümreye aid bulunacağına izahı.
- 7- Vatandan bu defa iğtirabımın bir havf ve endişe sevkiyle olmayub mücerred namus üzerine varılmış bir sözü ifâ ve uhde ve vefâ mecburiyetiyle vukû' bulduğum ve bunun bu ----- şerh ve îzâhı ise ecnebi bir devletin ol vakt İstanbul dahi bazı siyasi memurlarından bahsi icab etdireceği ve bunun böyle açık arıza ile zikri muvafık olmayacağı ve icab ederse ayrıca hususi bir surette arz edilebileceği.
- 8- Bir muhızırın son demlerinde kendi nefsiyle muhasebesi kadar saf ve ayn-ı hakikat olan ve kâffesi delâil-i maddiyeye, şühud adiline hâdisat-ı tarihiyeye istinâd ederek kul mücerredden ârî bulunmuş olan ifadelerimin hakikate mütâlaâti kabul edildiği halde hakk-ı içtihad ile mücadele etmesi bir müctehid olarak telakki edilmekliğim lazım geleceği gibi muarrızım bulunan İttihad ve Terakki'nin muhtâc-ı beyan ve âzâh olmayan siyaset-i sakimesi ----- ---- benim on hasena ile karşılanması iktizâ eden bir müctehid musib bulunduğumu vâzih ile izhâr edeceği --- ve aksi halde ise sıklet tahümmülsüzi altında ezilmekde bulunduğum vaziyet-i müşkilemin bir kat daha kesb-i vehamet eylesine mahall lütfen verilmemek üzere afv suretindeki ıtlakımdan sarf-ı nazarla ismimin afv listesinden ihracı ricası ---hususlarını ihtiva eylemiş bulunacaktır.

Hırsova (Romanya) Ağustos 1933